

Jadwiga Florczak-Bywalec¹

RYNEK PRACY W WARUNKACH TRANSFORMACJI SYSTEMOWEJ²

1. UWAGI WSTĘPNE

Transformacja gospodarek centralnie planowanych w rynkowe jest zjawiskiem nowym. Nie ma więc ani ogólnej teorii tego typu transformacji, ani dobrze zdefiniowanych celów i sposobów osiągania tychże celów. Rynek pracy odgrywa ważną rolę w procesie przemian. Wiąże się ona przede wszystkim z koniecznością restrukturyzacji gospodarek, a sukces w tym zakresie zależy w głównej mierze od realokacji kapitału ludzkiego. Jak wynika z kilkuletnich już doświadczeń, jest to trudne i wymaga działań długookresowych.

Przemiany jakie zachodzą w krajach reformujących swoją gospodarkę dotyczą niemal wszystkich dziedzin życia społecznego i ekonomicznego. Szczególnie dotkliwie odczuwane są jednak zmiany na rynku pracy³. Jest to jedna z podstawowych konsekwencji transformacji systemowej. Charakterystyczny dla gospodarki centralnie planowanej niedobór siły roboczej oraz realizowaną zasadę pełnego zatrudnienia zastąpiło szybko rosnące bezrobocie i obawa przed utratą pracy. Bezrobocie jest niewątpliwie najbardziej negatywnym zjawiskiem społecznym towarzyszącym procesowi przekształceń również w tych krajach, w których nie osiągnęło jeszcze takich rozmiarów jak w Polsce. Taką ocenę wzmocnia także fakt, że zasada pełnego zatrudnienia była trwałą wartością, szeroko aprobowaną w społeczeństwie. Ponadto bezrobocie jest ważną przyczyną rozszerzających się obszarów ubóstwa.

¹ Dr, adiunkt w Katedrze Polityki Ekonomicznej UŁ.

² Opracowanie jest rozszerzoną wersją komunikatu pt. *Kobiety na rynku pracy w warunkach transformacji systemowej (Polska, Rosja, Niemcy – część wschodnia)* przygotowanego na Konferencję Katedr Polityki Ekonomicznej (Jachranka, 18–20 września 1995 r.).

³ Por. W. Karpińska-Mizielińska, T. Smuga, *Rynek pracy w procesie transformacji systemowej*, „Gospodarka Narodowa” 1994, nr 1.

W opracowaniu podejmuję próbę przedstawienia cech charakterystycznych dla rynków pracy w warunkach transformacji systemowej, szczególną uwagę poświęcając feminizacji bezrobocia i problemów z tym związanych.

2. CHARAKTERYSTYKA RYNKÓW PRACY

Obserwując przemiany zachodzące na rynkach pracy w badanych krajach można dostrzec podobieństwa, ale i różnice w przebiegu owych zmian. Wszędzie najważniejszym problemem stało się bezrobocie. Rosło ono gwałtownie i do roku 1994 osiągnęło stopę dwucyfrową we wszystkich krajach z wyjątkiem Rosji i Czech. Biorąc jednak pod uwagę ogromne spadki produkcji, wzrost jawnego bezrobocia był raczej mały. Można to wyjaśnić następująco: po pierwsze spadek zatrudnienia był znacznie mniejszy niż zmniejszenie produkcji, po drugie obniżył się poziom aktywności zawodowej ludności. W wielu krajach regionu spadek zatrudnienia przekroczył bowiem wzrost oficjalnie mierzonego bezrobocia⁴. W okresie wcześniejszym w krajach o gospodarkach centralnie planowanych współczynniki aktywności zawodowej osiągnęły bardzo wysoki poziom w porównaniu z zachodnimi standardami. Szczególnie duże były owe współczynniki w przypadku kobiet i ludzi starszych.

Spadek aktywności zawodowej w niektórych krajach wiąże się z tym, że wielu bezrobotnych, z uwagi na niski zasiłek, nie rejestruje się w urzędach pracy, lecz przechodzi do sfery „czarnej gospodarki”. Szczególne nasilenie tego zjawiska występuje w Rosji. Ma to tutaj wpływ także na oficjalną stopę bezrobocia, mniejszą niż w większości krajów regionu.

Szczegółowe badania dotyczące Czech, Węgier, Polski i Słowacji ukazują zmiany jakie zaszły w tych krajach w zatrudnieniu, aktywności zawodowej ludności i wydajności pracy. Spadek zatrudnienia w latach 1989–1994 wahał się od 11,5% w Czechach do 28% na Węgrzech. Zatrudnienie nie dostosowało się do zmian w produkcji w Czechach i Słowacji, gdzie wydajność spadła o 7,7 i 2,6%. Węgry i Polska zanotowały natomiast wzrost wydajności, który dla całego okresu wyniósł 8,6% (Węgry) i 14,2% (Polska)⁵.

Ważnym czynnikiem wpływającym na stopę bezrobocia była zmiana udziału wśród pracujących osób w wieku poprodukcyjnym (M powyżej 59. roku życia, K powyżej 54. roku życia). Przed rokiem 1989 grupa ta stanowiła w omawianych krajach znacznie większą część wśród pracujących niż w krajach zachodnich. Jej udział wahał się od 20 do 30%. Podczas

⁴ Por. *World Employment 1995*, An ILO Report, International Labour Office Genewa, [Genewa 1995] s. 108; por. także: *Aktywność ekonomiczna ludności Polski, maj 1994*, Informacje i opracowania statystyczne, GUS, Warszawa 1994.

⁵ Por. *World Employment 1995...*, s. 109–110.

pierwszych pięciu lat transformacji spadł on przeciętnie o 15 punktów procentowych w czterech krajach (Czechy, Węgry, Polska i Słowacja). Redukcja globalnych zasobów pracy równała się 25–33% strat w zatrudnieniu, co miało duże znaczenie jako czynnik osłabiający efekty w postaci wzrostu bezrobocia. Gdyby nie możliwość skorzystania z wcześniejszych emerytur, poziom bezrobocia byłby znacznie wyższy. W Polsce osób, które skorzystały z przyspieszonych emerytur i rent w związku z sytuacją na rynku pracy było łącznie w latach 1990–1993 1 267 tysięcy⁶.

Spśród wielu cech bezrobocia wymienianych przez badających to zjawisko, niektóre powtarzają się w wielu krajach⁷. Podobne są grupy szczególnie zagrożone bezrobociem. Należą do nich osoby młode, kobiety, osoby bez kwalifikacji, względnie o relatywnie niskich kwalifikacjach (wyjątkiem jest Rosja), niepełnosprawni i osoby starsze.

Drugą cechą bezrobocia charakterystyczną dla wielu rynków pracy jest wysoki udział bezrobotnych długotrwale pozostających bez pracy. W Polsce, według danych na koniec roku 1994, 44,2% bezrobotnych szukało pracy rok i dłużej⁸, w Bułgarii ta grupa stanowiła 50,4% bezrobotnych (grudzień 1992), a w Słowacji (1993 r.) trzecią ich część. Na Węgrzech (1994 r.) ponad połowa pozostawała bez pracy dłużej niż 6 miesięcy.

Trzecią cechą bezrobocia sygnalizowaną na wielu rynkach pracy jest jego przestrzenne zróżnicowanie spowodowane przede wszystkim nierównomiernym poziomem rozwoju poszczególnych regionów oraz sytuacją demograficzną. Stosunkowo niskie bezrobocie cechuje regiony dobrze uprzemysłowione i zurbanizowane, natomiast najwyższe obszary o najsłabszym poziomie rozwoju ekonomicznego. Relatywnie wysokie bezrobocie wystąpiło także na tych terenach, gdzie zlokalizowane były gałęzie przemysłu w największym stopniu dotknięte recesją.

Stałą cechą rynku pracy w krajach reformujących gospodarkę jest ucieczka do „szarej strefy”. Dotyczy to zwłaszcza osób bezrobotnych. Z szacunków przeprowadzonych w Polsce przez Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową wynika, że „na czarno” pracuje niemal co drugi bezrobotny (46%). Udział dochodów z pracy nielegalnej był dla tej grupy osób bardzo

⁶ Por. M. Kabaj, *Rynek pracy w Polsce w okresie transformacji gospodarki. Zatrudnienie i bezrobocie. Prognoza do 2000 r. Elementy polityki pozazatrudnieniowej*, Warszawa – kwiecień 1995, s. 6 [opracowanie powielone].

⁷ *Ibidem*, s. 13–20; por. także: *Biedne, aktywne i „na szaro”*, „Życie Gospodarcze” 1995, nr 8; J. Krasucka, *Niektóre cechy polskiego bezrobocia*, [w:] *Polityka społeczna, stan i perspektywy*, red. J. Auleytner, Warszawa 1995, s. 184–188; H. P. Klös, *Labour Markets in Eastern Europe and East Germany – Challenges for Labour Market Policy*, „Employment Observatory”, May 1993, No 7; *World Employment 1993...*, s. 111; G. Giendler, M. Gildingiersz, *Biezrobotnyj glazami sociologow*, „Czietowiek i Trud” 1993, N° 12.

⁸ Por. „Mały Rocznik Statystyczny” 1995, s. 196.

wysoki, wynosił 75% ich ogólnych dochodów⁹. Szczególnie niepokojące zjawisko występuje w Rosji. Chodzi o młodzież, która coraz częściej rezygnuje z kontynuowania nauki i zdobycia zawodu. Młodzi ludzie nie widzą bowiem realnej perspektywy wzrostu poziomu swojego życia po zdobyciu wykształcenia. Poszukują takich źródeł środków utrzymania, które szybko zapewnią im lepsze warunki bytu. W rezultacie wzrasta bezrobocie wśród młodzieży i rośnie jej zatrudnienie w sektorze nieformalnym. W końcu roku 1992 38% bezrobotnych stanowiły w Rosji osoby w wieku do 30 lat¹⁰.

Najgorszym skutkiem transformacji systemowej jest wzrost liczby ludzi żyjących w ubóstwie. We wszystkich krajach, dla których zgromadzono odpowiednie dane, udział ludności żyjącej poniżej poziomu określonego jako minimum socjalne zwiększył się; w niektórych drastycznie¹¹. W Bułgarii 73% gospodarstw domowych osiągało w połowie 1992 r. dochód niższy od oficjalnego minimum socjalnego (dwa lata wcześniej 42%). W Polsce już w 1991 r. 40% gospodarstw domowych uznano za żyjące w ubóstwie, w połowie roku 1992 wskaźnik ten wzrósł do 50%. Jeszcze gorsza jest sytuacja w krajach byłego Związku Radzieckiego. Zgodnie z nieoficjalnymi szacunkami wybitnych ekonomistów w końcu 1991 r. ok. 100 milionów ludzi żyło tam poniżej oficjalnej linii ubóstwa, z przeciętnym realnym dochodem rodzinnym na niektórych obszarach niższym o 26% niż na początku owego roku. W roku 1992, po liberalizacji cen, Rosyjski Urząd Statystyczny szacował, że 80% ludności uzyskiwało dochody poniżej granicy ubóstwa.

Bez względu na kryterium pomiaru ubóstwa ma ono ścisły związek z sytuacją na rynku pracy, ze statusem ludzi na tym rynku. Niektórzy stracili pracę, inni gorzej zarabiają, jeszcze inni skończyli szkoły i rozpoczynają dorosłe życie od zasiłku dla bezrobotnych. Są też tacy, którzy wprawdzie pracują, ale zatrudniające ich przedsiębiorstwa nie mają pieniędzy na wynagrodzenia.

W kontekście sytuacji na rynku pracy, a zwłaszcza wysokiego bezrobocia, szczególnie ważną rolę będzie musiała odegrać polityka rynku pracy. Głównym problemem, z którym trzeba się uporać jest dostosowanie zmieniających się zasobów pracy do struktury popytu na nią. Trzeba zmienić system kształcenia, aby pomóc bezrobotnym w uzyskaniu poszukiwanych na rynku pracy kwalifikacji. Wyjątkową uwagę należy poświęcić bezrobotnym długo pozostającym bez zatrudnienia.

⁹ *Biedne, aktywne...*; por. także: H. Zarychta, *Szara strefa rynku pracy. Raport z badań realizowanych w ramach grantu KBN „Łódzki rynek pracy”*, Łódź 1993, [w:] *Lokalna polityka rynku pracy*, red. S. Borkowska, P. Bohdziewicz, Łódź 1995, s. 47–53.

¹⁰ Por. I. Biezgriebielnaja, M. Kuzminowa, *Socjalnyje kontury rynku truda*, „Człowiek i Trud” 1993, № 12.

¹¹ Por. *World Employment 1995...*, s. 112.

Do tej pory polityka rynku pracy miała raczej charakter pasywny. Jak pisze M. Kabaj

Główne źródło niepowodzeń dotychczasowej polityki walki z bezrobociem sprowadza się do koncepcji ograniczonej interwencji na rynku pracy i tzw. osłonegowego podejścia, czyli przede wszystkim łagodzenia skutków, a nie usuwania przyczyn bezrobocia¹².

Autor pisze wprawdzie o polskiej gospodarce, ale dotyczy to także innych krajów regionu. Im również brakuje środków na prowadzenie aktywnej polityki rynku pracy. W pierwszej kolejności należy wypłacić bezrobotnym zagwarantowane prawnie zasiłki, a dopiero to co zostanie wykorzystane na pomoc w tworzeniu miejsc pracy. Jedynie landy powstałe z dawnej NRD mają korzystniejszą sytuację. Przeznaczają one znacznie więcej środków niż inne kraje na obsługę rynku pracy. Świadczą o tym liczby osób aktywnych zawodowo przypadających na jednego pracownika administracji obsługującej rynek pracy. W Rosji jest to 5300 osób, w Bułgarii 4000, w Polsce 3200, na Węgrzech 2200, a we wschodniej części Niemiec tylko 365 osób¹³.

W rozwiązywaniu problemów rynku pracy należy przyjąć integralne podejście do zatrudnienia i bezrobocia w powiązaniu z polityką gospodarczą w skali kraju, resortów i regionów. Jak pisze J. Krasucka

na żadne mechanizmy samoregulacji, które miałyby doprowadzić do zmniejszenia bezrobocia, liczyć nie można. Bez aktywnego przeciwdziałania jego ekonomicznym uwarunkowaniom będzie ono z pewnością rosło¹⁴.

3. KOBIETY NA RYNKU PRACY W WYBRANYCH KRAJACH

W całym powojennym okresie w wielu krajach, a zwłaszcza socjalistycznych, źródłem wzrostu zatrudnienia były w znacznej części aktywizujące się zawodowo kobiety. Coraz lepiej wykształcone, traktowały pracę zawodową jako nieodłączny element swego dorosłego życia. Utrwalił się model kobiety łączącej obowiązki rodzinne z pracą zawodową.

Obecnie należą one do grup szczególnie zagrożonych bezrobociem. Wspólną cechą wszystkich krajów reformujących gospodarkę jest feminizacja problemów związanych z bezrobociem. Za wyodrębnieniem problematyki bezrobocia kobiet przemawiają różnice między mężczyznami i kobietami na rynku pracy. Wyjaśnienia dotyczące przyczyn gorszej sytuacji kobiet znaleźć

¹² M. Kabaj, *Cena aktywności*, „Życie Gospodarcze” 1995, nr 8.

¹³ Por. H. P. Klös, *Labour Market...*

¹⁴ J. Krasucka, *Niektóre cechy bezrobocia...*, s. 188.

można w licznych teoriach rynku pracy¹⁵. W znacznej mierze wiąże się je z obowiązkami jakie pełnią kobiety w rodzinie. Ze względu na pewną ochronę macierzyństwa i pracy kobiet oraz związane z tym świadczenia, pracodawcy wolą na stałe zatrudniać mężczyzn¹⁶. Uważają często, że szkolenie kobiet jest nieopłacalne z uwagi na nieciągłość ich zatrudnienia. Segregacja zawodowa w przedsiębiorstwach, głównie przemysłowych, jest niekorzystna dla kobiet. Pracują w mniejszej liczbie zawodów, uważane są często za pracowników drugorzędnych i w przypadku redukcji zatrudnienia zwalniane częściej niż mężczyźni¹⁷. Opierając się na wynikach wielu badań, na które powołuje się I. Reszke, można utwierdzić się w przekonaniu, że kobiety są grupą relatywnie upośledzoną na rynku pracy¹⁸.

Przedmiotem kolejnej części opracowania jest zasygnalizowanie sytuacji kobiet na rynkach pracy w Polsce, Rosji i byłej NRD oraz próba pokazania różnic między nimi. Jak wspomniano, we wszystkich trzech krajach kobiety odczuwają bezrobocie bardziej niż mężczyźni, jednak problemy, z którymi się spotykają i ich reakcja na nie są zróżnicowane.

3.1. Polska

Analiza wyników BAEL¹⁹ oraz wielu badań dotyczących bezrobocia wskazuje na zróżnicowanie położenia mężczyzn i kobiet w sposób niekorzystny dla kobiet. Przejawy ich dyskryminacji na rynku pracy można dostrzec analizując każdą z trzech grup będących przedmiotem badań (pracujący, bezrobotni, bierni zawodowo). Mimo porównywalnego poziomu wykształcenia kobiety znacznie rzadziej zajmują stanowiska kierownicze, częściej niż mężczyźni są narażone na utratę pracy, trudniej im znaleźć nowe zatrudnienie i dlatego ich bezrobocie jest częściej długotrwałe. Bezrobotne kobiety są lepiej wykształcone od mężczyzn z tej grupy. Płeć więc, w ich przypadku, jest silniej dyskryminująca niż poziom wykształcenia. Sytuację odnotowaną

¹⁵ Są to teorie powstałe na gruncie doświadczeń krajów zachodnich. Dotychczasowe badania w krajach reformujących swoją gospodarkę nie dostarczyły jeszcze wystarczających informacji na ten temat.

¹⁶ Por. M. Szyłko-Skoczny, *Bezrobocie jako kwestia społeczna. Studium społecznych i prawnych problemów bezrobocia w RFN*, IPiSS, Warszawa 1987.

¹⁷ Por. D. M. Gordon, *Theories of Poverty and Underemployment, Orthodox, Radical and Dual Labour Market Perspectives*, Lexington Ma 1974 Heath; R. D. Barron, G. M. Norris, *Sexual division and the dual labour market, [w:] Dependence and Exploitation in Work and Marriage*, ed. by D. L. Barker, S. Allen, Longman, Londyn 1976; podano za I. Reszke, *Problemy bezrobocia kobiet*, „Studia Socjologiczne” 1991, nr 3-4.

¹⁸ I. Reszke, *Problemy bezrobocia...*

¹⁹ *Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności* [dalej BAEL], GUS, [Warszawa], maj 1994.

w maju 1994 r. potwierdzają wyniki prowadzone w ostatnich latach badań dotyczących bezrobocia²⁰.

O większym zagrożeniu bezrobociem kobiet niż mężczyzn świadczy także porównanie ich udziału wśród bezrobotnych z ich udziałem w zatrudnieniu. W maju 1994 r. kobiety stanowiły nieco więcej niż połowę (51%) bezrobotnych. Wśród pracujących było ich natomiast tylko 45,3%.

Cechą istotną dla oceny szans na rynku pracy są kwalifikacje. W relatywnie najgorszej sytuacji są osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym, przy czym występuje w ich populacji największa różnica, jeśli chodzi o zagrożenie bezrobociem kobiet w porównaniu z mężczyznami. Jedyne wśród osób z wyższym wykształceniem stopa bezrobocia kobiet jest niższa. Bezrobotne kobiety są młodsze od mężczyzn we wszystkich grupach według poziomu wykształcenia. Przeczy to dość powszechnym opiniom, że młode kobiety łatwiej znajdują pracę.

Pozycja kobiet na rynku pracy jest trudniejsza i zdają sobie one z tego sprawę. Świadczyć o tym mogą ich oczekiwania płacowe. Bezrobotne poszukujące pracy na pełnym etacie oczekiwały ofert o zarobkach niższych niż mężczyźni. Płac najniższych spodziewało się dwukrotnie więcej kobiet (41%) niż mężczyzn (21%). Zarobków najwyższych natomiast oczekiwały one pięciokrotnie rzadziej (1,9%) niż mężczyźni (9,3%)²¹.

W zmieniających się warunkach można zaobserwować również wypieranie kobiet z zawodów do niedawna niemal całkowicie sfeminizowanych, np. w handlu, usługach czy administracji. Kobiety tradycyjnie zajmowały miejsca pracy najgorzej opłacane; gdy zmieniły się proporcje zarobków, na miejsca, gdzie zarobki wzrosły, wchodzi mężczyźni.

Wyniki badań przeprowadzonych na lokalnym rynku pracy o tradycyjnie sfeminizowanym zatrudnieniu mogą być podstawą sformułowania pewnych postulatów dla polityki rynku pracy w stosunku do tych obszarów, na których kobiety stanowią grupę szczególnie zagrożoną bezrobociem²².

Uwzględniając preferencje kobiet, w celu ograniczenia bezrobocia należałoby:

1. Rozwinąć odpowiednie prace edukacyjne; mogą to być działania związane z przekwalifikowaniem bezrobotnych oraz umożliwieniem uzyskania

²⁰ Por. D. Graniewska, *Praca i bezrobocie w opiniach respondentów z terenów o wysokiej stopie bezrobocia*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1994, nr 4; M. Strykowska, *Płeć a praca zawodowa i bezrobocie*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1993, nr 10; W. Krencik, *Zmiany na rynku pracy w roku 1993*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1994, nr 5; A. Kowalska, *Społeczno-ekonomiczne położenie bezrobotnych w Polsce*, „Gospodarka Narodowa” 1994, nr 3; I. Reszke, *Problemy bezrobocia...*

²¹ BAEL, maj 1994.

²² J. Florczak-Bywalec, *Bezrobocie w województwie łódzkim, Raport z badań realizowanych w ramach grantu KBN „Łódzki rynek pracy”*, Łódź 1993, [w:] *Lokalna polityka...*, s. 152–153.

kwalifikacji tym osobom, które nie mają żadnego zawodu. Kursy organizowane w tym celu należy różnicować w zależności od wieku i poziomu wykształcenia kobiet. Szczególną grupę stanowią absolwentki liceów ogólnokształcących, które nie legitymują się konkretnymi kwalifikacjami, ale ich ogólne wykształcenie stanowi podstawę do przygotowania zawodowego w stosunkowo krótkim czasie. Cenne byłyby informacje o ich oczekiwaniach, skonfrontowane z potrzebami rynku. Trzeba także rozważyć rozszerzenie zakresu szkolnictwa pomaturalnego przygotowującego do zawodów, na które będzie zapotrzebowanie w przyszłości. Wiąże się to z kontynuacją restrukturyzacji szkolnictwa zawodowego, w którym dominowały kobiety; dotyczy to jednak okresów dłuższych niż rok.

2. Rozrzeszyć zakres prac w niepełnym wymiarze czasu opierając się na odpowiednich regulacjach prawnych zachęcających pracodawców do tworzenia takich miejsc, a bezrobotne kobiety do korzystania z nich; praca w niepełnym wymiarze czasu ułatwiłaby zorganizowanie opieki nad dziećmi.

3. Rozwinąć system pożyczek dla zakładów pracy w celu tworzenia miejsc pracy dla bezrobotnych.

4. Rozważyć możliwość wyodrębnienia w urzędach pracy zespołów (stanowisk) obsługujących każdą z grup, tj. kobiety, niepełnosprawnych, młodzież. Pomagałyby one dokonać wyboru rodzaju działań umożliwiających wzrost szans na znalezienie pracy.

3.2. Rosja

Sytuacja kobiet w byłym ZSRR zawsze była trudna. Przechodzenie do gospodarki rynkowej nie tylko zaostrzyło narastające dziesiątkami lat problemy społeczne, lecz spowodowało powstanie nowych. Należą do nich: bezrobocie, wprowadzanie płatnych usług medycznych, znaczny wzrost opłat za opiekę nad dziećmi w żłobkach i przedszkolach, opłaty za korzystanie z obiektów sportowych i inne. Tak z danych statystycznych dotyczących całej Rosji, jak i z badań przeprowadzonych na wielu lokalnych rynkach pracy wynika, że bezrobocie dotyczy tutaj przede wszystkim kobiet stanowiących blisko 70% bezrobotnych²³. Specyficzną cechą rosyjskiego bezrobocia jest duży udział wśród tej grupy osób o wysokich kwalifikacjach²⁴. Wśród pozbawionych pracy kobiet połowę, a wśród mężczyzn trzecią część, stanowiły

²³ Por. N. Własowa, M. Koczietkowa, T. Prohorcewa, *Żenskaja biezrabotica w Rossii*, „Czielowiek i Trud” 1994, N° 3; K. Syczewa, *Problemy zaniatosti ženszczin pri pieriestrojkie k rynku*, „Czielowiek i Trud” 1994, N° 2.

²⁴ T. Batiajewa, M. Garsija-Isier, A. Kasatkina, N. Kutepowa, *Biezrabotica sriedi specialistow – rossijskij fenomen*, „Czielowiek i Trud” 1993, N° 11.

osoby z wyższym lub średnim wykształceniem. Statystyczny portret bezrobotnego to kobieta w wieku 30–45 lat, z wyższym lub średnim wykształceniem zawodowym, mężatka z jednym lub dwojgiem dzieci. Z badań przeprowadzonych w Moskwie wynika, że największa część bezrobotnych w tym mieście to kobiety pracujące wcześniej w nauce, obsłudze nauki i w przemyśle²⁵.

Niekorzystna sytuacja kobiet wynika z ich małej konkurencyjności na rynku pracy. Wpływ na to mają:

- rola kobiet w rodzinie (opieka nad dziećmi, urlop macierzyński i wychowawczy),
- niewysokie, w porównaniu z mężczyznami, kwalifikacje kobiet pracujących na stanowiskach robotniczych,
- konieczność przestrzegania prawnych ograniczeń przy zatrudnianiu kobiet,
- nieodpowiednie kwalifikacje kobiet poszukujących pracy w stosunku do potrzeb rynku pracy,
- społeczna bierność wyrażająca się w nieufnym stosunku do nowych form własności (tylko 16% kobiet zarejestrowanych w biurach pracy zadeklarowało chęć podjęcia działalności na własny rachunek).

Nie sprawdziły się prognozy, że sfera niematerialna wchłonie zwolnionych ze sfery materialnej. Co więcej, w sferze niematerialnej, w której feminizacja waha się od 40 do 90%, w zależności od gałęzi, i w której pracuje ok. 36% wszystkich zatrudnionych kobiet, zaczęto również zwalniać pracowników ze stanowisk robotniczych²⁶.

Działania podejmowane w celu pomocy bezrobotnym kobietom w znalezieniu pracy są podobne jak w innych krajach. Najczęściej wymienia się uzupełnianie lub zmianę kwalifikacji, tworzenie nowych miejsc pracy, zachęcanie kobiet do próbowania sił w małym biznesie, organizacja robót publicznych jako czasowej formy zatrudnienia.

Państwowe służby zatrudnienia, oprócz wypłacania zasiłków, zajmują się także finansową pomocą dla przedsiębiorstw tworzących nowe miejsca pracy dla grup szczególnie zagrożonych bezrobociem. Regionalne centra zatrudnienia organizują giełdy wolnych miejsc pracy, w tym dla kobiet, uczestniczą w rozwoju przedsiębiorczości kobiet.

Warto zaznaczyć, że na większości terytoriów Rosji opracowuje się programy zatrudnienia ludności swoich regionów, w których osobne części poświęcone są tworzeniu miejsc pracy dla kobiet. Podkreśla się, że sposoby przeciwdziałania bezrobociu kobiet przewidziane w tych programach powinny spowodować wzrost ich konkurencyjności na rynku pracy. W warunkach

²⁵ Por. K. Syczewa, *Problemy...*

²⁶ Por. N. Własowa, M. Kocziatkowa, T. Prohorcewa, *Żenskaja...*

gospodarki rynkowej nie można bowiem nikomu nakazać zatrudnienia pracownika ze względów społecznych. Wybór należy do pracodawcy. Z badań przeprowadzonych w Sankt Petersburgu wynika, że przy przyjmowaniu do pracy częściej preferowani byli mężczyźni. Wśród kierowników badanych przedsiębiorstw 29% wolało mężczyzn, 14% kobiety, a pozostałym obojętna była płeć pracownika²⁷. Można więc mówić o pewnej dyskryminacji kobiet na rynku pracy.

Bardzo ważne, z punktu widzenia pomocy dla bezrobotnych kobiet, są analizy mające na celu uzyskanie informacji, które ze sfeminizowanych zawodów i specjalności stają się zbędne, a które mają charakter rozwojowy²⁸.

Trzeba dodać, że feminizacja problemów zatrudnienia na rosyjskim rynku pracy jest jedną z przyczyn feminizacji biedy. Wśród 80% ludności, która żyje na granicy ubóstwa, zdecydowaną większość stanowią kobiety.

3.3. Niemcy – część wschodnia

Praca zawodowa była dla kobiet z dawnej NRD bardzo ważna. W roku 1989 aż 85% kobiet w wieku 15–69 lat pracowało zarobkowo (w RFN w tym samym czasie 54%). Przystawały one pracować na krótko w związku z macierzyństwem, a potem korzystały z dobrze zorganizowanych usług opieki nad dziećmi.

Zmiany jakie nastąpiły na rynku pracy po zjednoczeniu Niemiec były bardziej niekorzystne dla wschodniemieckich kobiet niż dla mężczyzn. Ich udział w zatrudnieniu zmniejszył się z 49 (1989 r.) do 45% (jesień 1992). Szczególny spadek liczby zatrudnionych dotyczył handlu (o 1/3) i administracji publicznej (o 1/4), a więc działów o sfeminizowanym zatrudnieniu. Liczba bezrobotnych kobiet rosła bardzo szybko. W roku 1990 stanowiły one 40% bezrobotnych, a w połowie 1993 już 65%. Stopa bezrobocia kobiet wynosi 22% i jest dwukrotnie wyższa od stopy bezrobocia mężczyzn. Kobietom trudniej znaleźć nową pracę, są mniej mobilne. Wśród 500 tys. mieszkańców nowych landów, pracujących w Niemczech zachodnich, tylko czwartą część stanowią kobiety²⁹.

Zwraca uwagę wysoki poziom kwalifikacji bezrobotnych kobiet; ponad 3/4 z nich legitymowało się formalnymi kwalifikacjami, 90% wcześniej pracowało zawodowo. Cechą charakterystyczną kobiet ze wschodniej części Niemiec jest wyjątkowa niechęć do wypadnięcia z rynku pracy. Z badań

²⁷ Por. G. Giendler, M. Gildingiersz, *Biezrobotnyj glazami...*

²⁸ Por. N. Podszybiakina, *Ustanowka na powyszenije konkurentosposobnosti*, „Czielowiek i Trud” 1993, № 5/6.

²⁹ Por. H. P. Klös, *Labour Markets...*

przeprowadzonych w listopadzie 1991 r. wynika, że 70% ankietowanych nie przestałoby pracować nawet wtedy, gdyby mąż zarobił wystarczająco dużo na utrzymanie rodziny. Tylko 10% rzuciłoby pracę w takim przypadku. Młodsze kobiety często rezygnują z macierzyństwa, aby zwiększyć swoją konkurencyjność na rynku pracy. Bardzo spadła liczba urodzeń na terenach wschodnich (z 200 000 dzieci w 1989 r. do 87 000 w 1992 r.). Jednocześnie wzrosła liczba aborcji i sterylizacji, mniej jest także kobiet przerywających pracę z powodu opieki nad dziećmi. Skutkiem tych trendów były zmiany w piramidzie wieku głębsze niż po I i II wojnie światowej³⁰.

Specyfika wschodniemieckiego rynku pracy, w porównaniu z innymi krajami, polega także na tym, że dysponuje on nieporównanie większymi środkami na poczynania związane z przeciwdziałaniem bezrobociu. Wydatki na realizację programów rynku pracy stanowiły w 1992 r. 20% PKB (w innych krajach oscylowały wokół 1%), z czego na efektywne formy przeznaczono 52,5%³¹. O różnicach w środkach świadczy także porównanie liczby bezrobotnych przypadających na jednego pracownika obsługującego rynek pracy; waha się ona od 320 osób w Polsce do 32 osób we wschodnich landach niemieckich. Również okres pobierania zasiłku przez bezrobotnych jest tutaj najdłuższy i wynosi 12–26 miesięcy w zależności od wieku i stażu pracy (w pozostałych krajach od 6 do 12 miesięcy).

4. UWAGI KOŃCOWE

Wszystkie skutki bezrobocia są udziałem zarówno mężczyzn, jak i kobiet. Można natknąć się na poglądy, że kobiety łatwiej znoszą bezrobocie, gdyż pozostaje im jeszcze praca związana z wypełnianiem obowiązków domowych i rodzinnych. Takie sądy są uproszczeniem, zwłaszcza w sytuacji kobiet samotnie utrzymujących rodzinę i tych, u których praca zawodowa zajmuje wysokie miejsce w hierarchii wartości. Można wpływać na aktywność zawodową kobiet przez odpowiednią politykę dochodową, prorodzinną i kształtowanie określonego modelu rodziny. Polityka ta nie może jednak

³⁰ Por. S. Quack, F. Maier, *Women – The Losers of the Unification Process? The Changing role of women on the East German labour market*, „Employment Observatory”, November 1993, N° 9; Negatywne skutki demograficzne transformacji systemowej widoczne są też, choć nie tak drastycznie, w innych krajach, również w Polsce. (Por. T. Chrościński, D. Kalinin, A. Trębacz, *Sytuacja społeczno-gospodarcza Polski w latach 1990–1994*, „Gospodarka Narodowa” 1995, nr 6; W. Galieckij, *Demograficzeskaja situacija i zanjatost*, „Czielowiek i Trud” 1993, N° 7).

³¹ Por. H. P. Klös, *Labour Markets...*; por. także B. Ejhiengrin, A. Rumlier, *Germanija: politika na rynkie truda*, „Czielowiek i Trud” 1994, N° 1.

hamować ogólnej tendencji postępu cywilizacyjnego, w której ukształtowała się, również w krajach dobrze rozwiniętych, wysoka aktywność zawodowa kobiet³².

Rozwiązanie problemów bezrobocia musi być w poszczególnych krajach zindywidualizowane z uwagi na różne jego przyczyny, odmienną strukturę, a także różnice w środkach, które mogą one przeznaczyć na ten cel, zwłaszcza na aktywne formy polityki rynku pracy.

Jadwiga Florczak-Bywalec

LABOUR MARKET DURING SYSTEMIC TRANSFORMATION

(Summary)

The report analyzes changes occurring on the labour market in the countries undergoing transformations from a centrally planned to a market economy.

The most negative social phenomenon accompanying the transformation process is unemployment. Its certain characteristics are common for many countries. Similarities can also be found in population groups particularly threatened by unemployment, or in shares of persons remaining without work for a long time. A stable characteristic of the labour market has become the escape into the informal sector. This phenomenon is most disturbing in Russia, as it largely concerns young people.

A common characteristic of all countries under study is feminization of problems connected with unemployment. This issue is analyzed on the example of Poland, Russia and the former GDR.

The solving of unemployment problems must be individualized in particular countries due to its different causes and structure, as well as differences in funds which can be allocated for this purpose.

³² Por. M. Maruani, *The Position of Women on the Labour Market Trends and Developments in the Twelve Member States of the European Community 1983-1990*, Commission of the European Communities, N° 36, 1992.